

Наукові перспективи
Видавнича група

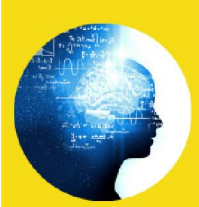
ВІСНИК науки та
ОСВІТИ
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin of Science and Education

№ 9(39) 2025

УДК 1(=163.4):177:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9\(39\)-1938-1949](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-9(39)-1938-1949)

Артюх В'ячеслав Олексійович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, <https://orcid.org/0000-0003-4119-1571>

БІЛЯ ВИТОКІВ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ: КЛИМ ГАНКЕВИЧ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню внеску Кліма Ганкевича (1842–1924) у формування історії української філософської думки, зокрема його першому системному огляду української філософії в контексті слов'янських традицій. Ганкевич у своїй праці «Нариси слов'янської філософії» (1869, 1873) чітко відокремлює українську філософію від великоруської, надаючи їй окреме місце поруч з польською, чеською, сербською та російською філософіями. Автор підкреслює особливу роль народної філософії як виразу національного духу, розглядаючи її як нижчу стадію розвитку, необхідну для становлення наукової національної філософії. Центральною в працях Ганкевича є ідея, що філософія українського народу формується під впливом романтизму, німецької гегелівської традиції та ідей польського філософа Кароля Лібеля, наголошуючи на емоційно-чуттєвому, відмінному від німецького раціоналізму, характері слов'янської філософії.

Ганкевич аналізує наукову філософську традицію переважно західноукраїнських (рутенських) мислителів, зокрема Петра Лодія, Йосифа Чачковського та Івана Федоровича, визнаючи обмеженість доступних джерел і фрагментарність знань. Він розглядає філософію як орган національної самосвідомості, розділяючи її на два рівні – народну й наукову, причому народна філософія базується на народних прислів'ях та звичаях і відображає практичний світогляд. Ганкевич також порівнює німецьку й слов'янську філософії, вказуючи на перевагу слов'янської, яка примиряє розум і практику, на відміну від гегелівського ідеалізму, що, за його словами, занепадає через критику теїзму.

Стаття висвітлює, як Ганкевич намагався створити філософський образ української нації, підкреслюючи її унікальність та право на власну філософську традицію. Його праця стала важливим етапом у розвитку історії української філософії, її визнанні як самостійної гілки слов'янської

філософської думки, відкриваючи нові перспективи для подальших досліджень і розвитку у взаємодії з європейською філософією.

Ключові слова: українська філософія, історіографія, народна філософія, наукова філософія.

Artiukh Viacheslav Oleksiyovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History, Law, and Teaching Methods at Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Gluhiv, <https://orcid.org/0000-0003-4119-1571>

AT THE BEGINNING OF THE HISTORY OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT: KLIM HANKEWICH

Abstract. This article is devoted to researching the contribution of Klym Hankevych (1842–1924) to the formation of the history of Ukrainian philosophical thought, in particular his first systematic review of Ukrainian philosophy in the context of Slavic traditions. In his work “Essays on Slavic Philosophy” (1869, 1873), Hankevych clearly distinguishes Ukrainian philosophy from Great Russian philosophy, giving it a separate place alongside Polish, Czech, Serbian, and Russian philosophies. The author emphasizes the special role of folk philosophy as an expression of the national spirit, considering it a lower stage of development necessary for the formation of scientific national philosophy. Central to Hankevych's works is the idea that the philosophy of the Ukrainian people is shaped by the influence of Romanticism, the German Hegelian tradition, and the ideas of the Polish philosopher Karol Libelt, emphasizing the emotional and sensual nature of Slavic philosophy, which differs from German rationalism.

Hankievych analyzes the scientific philosophical tradition of mainly Western Ukrainian (Ruthenian) thinkers, in particular Petro Lody, Yosyp Chachkovsky, and Ivan Fedorovich, acknowledging the limited availability of sources and the fragmentary nature of knowledge. He considers philosophy as an organ of national self-awareness, dividing it into two levels — folk and scientific, with folk philosophy based on folk proverbs and customs and reflecting a practical worldview. Hankievych also compares German and Slavic philosophies, pointing to the superiority of Slavic philosophy, which reconciles reason and practice, in contrast to Hegelian idealism, which, in his words, is in decline due to criticism of theism.

The article highlights how Hankevych attempted to create a philosophical image of the Ukrainian nation, emphasizing its uniqueness and right to its own philosophical tradition. His work became an important stage in the development of the history of Ukrainian philosophy, its recognition as an independent branch

of Slavic philosophical thought, opening up new perspectives for further research and development in interaction with European philosophy.

Keywords: Ukrainian philosophy, historiography, folk philosophy, scientific philosophy.

Постановка проблеми. Проблема, що вирішується в статті актуальна з огляду на необхідність вивчення початків історико-систематичного окреслення української філософської думки як окремої і самобутньої традиції в контексті традицій інших слов'янських філософій. Аналізуючи працю Кліма Ганкевича «Grundzüge der slavischen Philosophie» (1869), в якій уперше було відокремлено українську філософію від великоруської, підкреслено її унікальність та національний дух, стверджено її поділ на рівні народної та наукової філософій можна сказати, що відмежування української філософської традиції від російської мало важливе значення не лише для відновлення ідентичності української філософії у ХІХ столітті, а і вплинуло на ідентичність окремішнього українського народу, виокремлення феномену української філософії та порівняння її з іншими слов'янськими філософіями мало ключове значення для подальшого історіографічного розвитку цієї дисципліни. Праця Ганкевича – це перша спроба обґрунтувати існування особливої української філософської традиції, що започаткувала в історіографії розуміння витоків української національної філософської думки та її місця у європейському інтелектуальному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ столітті творчість К. Ганкевича вже розпочинає й досліджуватися. І перший, хто написав про його рефлексії над феноменом української філософії був Д. Чижевський, який у своїй праці «Філософія на Україні» (1926) [17, с. 20] вказав, що твір Ганкевича «Grundzüge der slavischen Philosophie» є першою спробою написати історію філософії на Україні, а також висловив сумнів, що ті тексти Петра Лодія, на які спирається Ганкевич насправді існують (потім він цю ж інформацію подав у своїх «Нарисах з історії філософії на Україні» (1931)). Інший український дослідник В. Заїкин в оглядовій статті «Систематизація історії української філософії» (1931) вже детальніше зупинився на змісті п'ятого розділу «Філософія у рутенів» книги Ганкевича, а також назвав імена та праці тих філософів Малоросії й Галичини, що жили й працювали в ХІХ ст., але не були включені до цього розділу [8, с. 242–244]. Вступна стаття С. Вакуленка й Л. Ушкалова до п'ятого розділу «Нарисів слов'янської філософії», який вони переклали як «Філософія в українців» подає детальний аналіз структури і змісту цього розділу книги. І. Лисий [12] акцентує увагу на публікаціях Ганкевичем своїх текстів у

львівському часописі «Правда» у 60-х рр. XIX ст. У 2000-х рр. виходять роботи, присвячені різним аспектам наукової діяльності Ганкевича. Це статті М. Гьофінгоф [7], П. Кралюка [11], А. Кадикала [10], А. Токарської [15], В. Жалкевича [21], Г. Вдовиченка [2], У. Вовкович [3], В. Пилиповича [13]. У третьому розділі кандидатської дисертації Є. Пронюка також аналізуються філософські погляди Ганкевича [14].

Мета статті. Ми у своїй розвідці зацентруємо увагу на специфіку розуміння К. Ганкевичем феномену української філософії.

Виклад основного матеріалу. Отже, Клим Ганкевич (1842–1924) подає перший історіографічний огляд саме української філософської думки у своїй праці, написаній німецькою мовою «Grundzüge der slavischen Philosophie» («Нариси слов'янської філософії») (Краків, 1869; 2-е вид. Ряшів (Жешув), 1873). Цей розділ його книги (IV – у першому виданні, V – у другому) називається «Die Philosophie bei den Ruthenen» («Філософія у рутенів»). Якись огляди української філософії існували у XIX ст., звичайно, й до праці Ганкевича, але це були огляди «общерусской» філософії, де українська філософія подавалася «всуміш» із великоруською. Ганкевич же у своїй праці вперше чітко відокремлює українську філософську думку від великоруської [8, с. 237]. У цілому, «Нариси...» – це невеличка книжечка (у другому, доповненому, виданні якої – 111 сторінок). Причому на польську філософію в ній відведено 20 сторінок, на філософію у чехів – 17 сторінок, на філософію у сербів і хорватів – 5 сторінок, на філософію у росіян – 3 сторінки, а ось на філософію у рутенів – аж 23. Тобто, Ганкевич подає своє розуміння української філософської думки поряд і в контексті філософій інших слов'янських народів. Публікуючи цю книгу, він виходив з того уявлення, що слов'яни в порівнянні з німцями, французами чи англійцями мають свою специфічну місію у розвитку людської духовності, на вершині якої, звичайно ж, розташовується філософія.

Відчувається, що у своєму розумінні специфіки української філософії Ганкевич перебуває під сильним впливом німецької філософської традиції, особливо Г. В. Ф. Гегеля (та й сам він відносить себе до гегельянців), а також польських філософів. Мова в цьому випадку йде особливо про Кароля Лібельта (1807–1875) та його ідеї щодо специфіки слов'янської філософії, викладені ним, наприклад, у «Декалозі слов'янської філософії». Лібельт вважав, що в попередні епохи домінували німці – це була епоха розуму, раціоналізму та емпіризму. Слов'янські народи, приєднавшись до світової культури, нібито створили філософію, досі невідому в його часи, — засновану не на досвіді чи розумі, а на *почутті*, яке є власним особистим свідченням кожної істоти. До речі, К. Лібельт був серед тих, хто давав рекомендацію до друку книги Ганкевича.

У слов'ян феномен філософій в їх національній іпостасі виникає в межах світоглядних настанов Романтизму і постає проектом вираження національної самосвідомості.

Під впливом вчення ще німецьких романтиків про «дух народу» (Volksgeist) Ганкевич розділ філософії у рутенів (українців) розподіляє на два підрозділи – народну філософію і наукову філософію. Між іншим, більше ні в одного слов'янського народу підрозділ про їх народну філософію не фігурує. Причому свої висновки щодо специфіки української народної філософії Ганкевич робить на основі лише такого єдиного джерела, як збірка приказок і прислів'їв наддніпрянця Номиса (Матвія Симонова) 1864 року видання [5]. А наштовхнула Ганкевича на використання прислів'їв для характеристики української народної філософії мабуть стаття Євгена Згарського «Народня філософія списана по народнімъ пословицямъ и приповідкамъ», в якій була подана величезна кількість приповідок «світоглядного» характеру і яка в 1867 році публікувалася в часописі «Правда» [9].

Рівень народної філософії виростає зі стихії власного слов'янського духу. Народна філософія – це нижча стадія духу, рівень дитинства духу, «світанку духу». За Ганкевичем філософія і повинна розпочинатися якраз «з життєвого кореня національного духу». І, далі, лише на основі народної філософії можна вибудовувати її вищий рівень – наукову національну філософію. Мабуть, щоб підсилити аргументацію цього пункту він друге видання своєї праці (1873 р.) доповнює розділом третім «Сенс і значення народної філософії» [19, р. 20–24], якого в першому виданні 1869 року не було і де Ганкевич якраз і доводить, що народна філософія, як «нижча стадія духу» [19, р. 21] є необхідною умовою розвитку «наукової, справді національної філософії» [9, р. 22].

Спираючись на Номиса Ганкевич під народною філософією українців розуміє будь-які згадки про загальні складові цього світу – бога, сам усесвіт, людину, душу і мораль. У народних уявленнях про людину він виділяє теоретичний і практичний розум, надаючи перевагу останньому. Далі він називає елементом народної філософії уявлення про свободу, яку протиставляє свавіллю, хоча обидва ці феномени й базуються на вольовому факторові. Важливою складовою народної філософії Ганкевич також називає уявлення про смерть і душу. Тут відтворюється їх християнське розуміння (життя і смерть в руках божих).

До речі, подібну схему історії, але вже російської філософії, конструює в 1840 р. архімандрит Гавриїл у шостій частині своєї «Історії філософії», де якраз і розглядається російська філософія. Хоча з російською філософією Ганкевич і був обізнаний поверхово, про що засвідчує восьмий

розділ про неї і цій своїй книзі [19, р. 91–93], але про книгу архімандрита Гавриїла він знав і назвав її, характеризуючи філософію росіян у цьому розділі.

Та в питанні про народну філософію більший вплив на Ганкевича мабуть мав все таки польсько-німецький філософ Генрік Струве (1840–1912). Ганкевич повністю згоден зі Струве¹, що філософію того чи іншого слов'янського народу, наслідуючи грецький, потрібно розпочинати з міфологічних часів. Період творення грецької філософії, що так добре був зафіксований пізніше у формулі німецького історика філософії В. Нестле «від міфу до логосу» підходить і до ситуації виникнення філософії у слов'ян. Тут міф також утримує «въ собѣ матеріяль мислей для будущого, больше систематического обробленья вопросовъ философическихъ» [5, 19, с. 293]. Народний рівень філософії якраз і містить в собі міфічні шари культури, хоч вже і в християнізованій формі.

Отже, над так зрозумілою народною філософією, як уособленням духу українського народу у Ганкевича надбудовується вже рівень наукової філософії. На відміну від народної філософії Ганкевич її подає, спираючись лише на місцеву західноукраїнську (рутенську) філософську традицію без залучення наддніпрянської. Він аналізує тексти лише трьох рутенських філософів. Як видно зі змісту його книги великих знань з історії української філософії він не мав, тому, як пише Д. Чижевський [17, с. 20], складається враження, що імена цих філософів підбрані «випадково»: і це Петро Лодій, Йосиф Чачковський та Іван Федорович.

Та розпочинає свій огляд з історії української філософської думки Ганкевич зі згадки про Ярослава Великого і його школу в Новгороді XI ст., Володимира Мономаха і його «Повчання дітям» та про Київську Академію (яку чомусь відносить до XVI ст.).

В історії української філософії з цієї трійці найвідомішим вважається Петро Лодій (1764–1829). Ганкевич і аналізує такі його твори як «Наставлення любомудрія теоретического» та «Наставлення любомудрія практического». До речі, зараз саме про ці праці Лодія ми нічого не знаємо або ж, як вважає той же Д. Чижевський, таких творів в дійсності не існувало [17, с. 20]. На їх основі Ганкевич розглядає такі складові його філософії як онтологію, космологію, раціональну психологію та теоретичну теологію [6, с. 156–158].

Далі йде дилетантська праця Йосифа Чачковського (?–1902) «Спроба поєднання наук», написана німецькою мовою. Як твердить Євген Пронюк вона була опублікована у Відні 1863 року [14]. Ганкевич наголошує на практичній спрямованості філософії Чачковського і переказує на двох

¹ Г. Струве опублікував ще й рецензію на книгу Ганкевича у часописі «Wiek» (1874. Ч. 58-62).

сторінках основні положення цієї роботи з ухилом у бік гносеології і наукознавства. Про самого Чачковського відомо, що з 1868 р. він був викладачем математики та фізики у Бережанській гімназії, а пізніше директором реальної школи у Станиславові (Івано-Франківську) і одним із засновників товариства «Бесіда» у цьому місті [6, с. 158–161].

І, врешті, третій філософ, твір якого аналізує Ганкевич – це Іван Федорович (1811–1870), письменник-мораліст, громадський діяч і людина з подвійною русинсько-польською національною ідентичністю та його праця «Організм соціальний», яка була написана польською мовою (і рукопис якої також вважається на сьогодні втраченим). При цьому сам Ганкевич підкреслює, що Федорович не був професійним філософом. У цій роботі Федорович вибудовує своє розуміння соціальної філософії, побудованої на принципах філософії позитивізму [6, с. 161–166].

Складається враження, що так, як в інших слов'янських народів філософія вже є, то Ганкевичу треба було просто створити її і в українців, що він і зробив в одному з розділів своєї праці. Якщо український народ, як окремий слов'янський існує, то в нього повинна бути й своя філософія, бо, врешті, філософія постає вираженням національного духу, органом національної самосвідомості цього народу.

У праці Ганкевича важливим для розуміння ним специфіки української філософії видається ще й розділ дев'ятий «Загальні міркування», де він порівнює німецьку й слов'янську філософію (кожна з яких виростає із свого специфічного національного духу). Він наголошує, що німецька філософія досягла своїх вершин в системі Гегеля. Та вже й у нього зустрічається половинчастий, неоднозначний теїзм. Далі, у зв'язку з новими тлумаченнями проблеми бога німецька філософія іде на спад. Так, для Л. Фюєрбаха бог є лише відтворенням власне людського буття, він є тією абстракцією людських мізках, що змінюється з кожним наступним століттям. А ось у М. Штірнера вже кожна людина з її бажаннями й пристрастями є справжнім богом. На думку Ганкевича це і є той сумний результат, до якого прийшла німецька філософія і він став тим необхідним наслідком критичної природи розуму, що руйнує все, але нічого не будує.

Отже, сам розум не може бути тим органічним принципом, який би оживляв видимий світ. Повинен існувати якийсь інший принцип духу. Потрібно повернутись до первинної реальності, яка абстрактними спекуляціями філософування схоплена не може бути. І потрібно повернути не просто до реальності, а до першої реальності – бога. І ось тут виходить на арену духу слов'янська філософія з її *практичною спрямованістю*, в підґрунті якої – національній душі – переважають, у повній згоді з Каролем Лібельтом, почуття та уява, а не споглядальність як у німців. Тому сфера

німецького ідеалізму повинна бути пронизана сферою слов'янського реалізму, бо у слов'ян якраз і примиряться розум і практика.

Далі Ганкевич намагається типологізувати шляхи вирішення слов'янами філософських проблем. Чехи і росіяни представляли у нього *реалістичний* напрямок, поляки віддалися *містицизму*, а ось русини (разом з сербами) вагалися в своїй *еклектиці* [19, р. 99].

Але, врешті, саме слов'янська філософія в Ганкевича вирішує проблему бога, бо проблему бога як особистості і безсмертя душі потрібно тлумачили як *кінцеву* мету зусиль розуму.

Виходячи з ідеї того ж самого духу народу, для Ганкевича важливо, що слов'янська філософія не є продовженням німецької, це принципово нова точка зору, яка виростає із себе, тобто зі слов'янського духу. Її наявність – це поступ філософської думки в цілому. Справді, «поки вона не має великого впливу, але як молодий орел, вона прагне спрямувати свій погляд до висот Парнасу, щоб знайти своє місце поряд з Платоном і Арістотелем, Кантом і Гегелем» [9, р. 106].

Після виходу своєї книги К. Ганкевич через деякий час знову намагається повернутися до вивчення української філософської думки. В часописі «Родимый листок» (Чернівці), у 1880 р., він у кількох його номерах подає статтю «Новейшее философическое движение у Славян (Прибавление к истории философии Славян)» [5]. У цій статті Ганкевич продовжує розвивати тематику своєї книги. Її умовно можна розділити на три частини. Спочатку Ганкевич подає своє розуміння філософії й історії філософії слов'янських народів. Далі йде характеристика сучасної польської й чеської філософії. Й, нарешті, Ганкевич пише про філософію у русинів (розділ V). У зв'язку з тим, що він обіцяє в наступному, 1881 році, подати у цьому ж часописі ширшу працю про українську філософію, то поки що тут він обмежується переліком сучасних йому русинських (малоруських) філософів та їхніх праць. Ганкевич називає імена професора філософії Львівського університету Євсевія Черкавського, гімназійного професора зі Львова Євгенаія Згарського, директора гімназії у Львові Василя Ільницького, Владислава Федоровича (сина Івана Федоровича, про якого він писав у своїй книзі) та наддніпрянця Івана Нечуя-Левицького, який перед цим у часописі «Правда» публікував свою працю «Світогляд українського народу» (1869–1874 рр.) [5, 24, с. 366]. Але плани на публікацію нарису української філософії так і не були зреалізовані. «Родимый листок» незабаром припинив своє існування. Правда, у 1881 р. Ганкевич опублікував у німецькому часописі «На висоті. Міжнародний огляд», який видавався Леопольдом фон Захер-Мазохом статтю «Народна філософія серед малоросів», яка була за виключенням кількох речень точним відтворенням з його книги першої

частини («Народна філософія») п'ятого розділу «Філософії у рутенів» [20]. Після цього тексту у своїй творчості до проблем української філософії Ганкевич вже ніколи не повертається.

Висновки. Отже, Клим Ганкевич у п'ятому розділі своєї праці «Нариси слов'янської філософії» вперше системно окреслює українську філософську думку в контексті філософій інших слов'янських народів, надаючи їй значного простору для аналізу і визнання як окремої філософської традиції. Його підхід поєднує впливи німецького і польського філософського середовища, зокрема ідей Гегеля та Кароля Лібеля, з акцентом на унікальності українського духу та народної філософії, яка є його втіленням.

Аналізуючи українську наукову філософську традицію, Ганкевич фокусується на західноукраїнських (рутенських) мислителів, хоча визнає її поки що обмеженість і часткову фрагментарність джерел. Він бачить у своїй праці спробу обґрунтувати існування специфічної української філософії як вираження національного духу й самосвідомості.

Таким чином, праця Ганкевича є важливою віхою у формуванні історії української філософії, визначаючи її як самобутню гілку слов'янської філософської думки і окреслюючи шляхи її подальшого розвитку у взаємодії з європейською філософською традицією.

Література:

1. Вакулєнко С., Ушкалов Л. Клим Ганкевич та його «Нариси слов'янської філософії». Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Т. 6. Харків, 1998. С. 145–152.
2. Вдовиченко Г. В. Культурфілософська спадщина філософів УСРР епохи «Розстріляного Відродження»: монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. 511 с.
3. Вовкович У. В. Передумови розвитку філософсько-правових ідей у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). Право. ua. 2017. № 1. С. 22–29.
4. [Воскресенский] Гавриил, архимандрит. История философии. Часть VI. Прибавление второе // Русская философия. Казань: В университетской типографии, 1840. С. 1–158.
5. Ганкевич К. Новейшее философическое движение у Славян (Прибавление к истории философии Славян). Родимый листок. Письмо литературно-научное. 1880. Ч. 18–24.
6. Ганкевич К. Філософія в українців / пер. з нім. С. Вакулєнка. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Харків, 1998. Т. 6. С. 153–166.
7. Гёфингофф М. Вклад галицких философов в формирование научной терминологии в украинском языке второй половины XIX в. // Мир, язык, человек. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://homepage.univie.ac.at/marina.hoefinghoff/Publikationen/Hoefinghoff/Vklad%20galickix%20filosofov_Vladimir.pdf
8. Заїкин В. Систематизація історії української філософії. Богословія. Львів, 1931. Т. 9. Кн. 3–4. С. 235–256, 356–377.

9. Згарський Євгеній: Народня філософія списана по народнімъ пословицямъ и приповідкамъ. Правда. 1867. № 7–19.

10. Кадикало А. Клим Ганкевич: у пошуках національної філософії. Передмова до українського перекладу праці Кліма Ганкевича «Життя, твори і філософська система Броніслава Трентовського». Гуманітарні візії. 2022. Вип. 8. № 2. С. 42–44.

11. Кралюк П. Клим Ганкевич – забутий філософ із Чернівців. Релігія та соціум. 2015. № 3. С. 22–27.

12. Лисий І. Я. З філософського життя Галичини 60-х років XIX ст. (невідомі публікації К. Г. Ганкевича). Наукові записки. 2000. Т. 18. Спеціальний випуск. С. 59–62.

13. Пилипович В. Матеріали до бібліографії Климентія Ганкевича. *Sententiae*. 2025. № 2. С. 180–187.

14. Пронюк Є. Остап Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. К., 2008. С. 133–152.

15. Токарська А. Філософія Кліма Ганкевича (до 180-літнього ювілею від дня народження) Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3. С. 28–32.

16. Українські приказки, прислів'я и таке инше: збірники О. В. Марковича и других / спорудив М. Номис. СПб.: В друк. Тиблена і комп. П. Куліша, 1864. 304 с.

17. Чижевський Д. Філософія на Україні. Прага: Сіяч, 1926. 200 с.

18. Hankiewicz Clemens. Grundzüge der slawischen Philosophie. I. II Heft. Krakau und Lemberg. 1869.

19. Hankiewicz Clemens. Grundzüge der slavischen Philosophie. Rzeszów, 1873. 106p.

20. Hankiewicz C. Die Volksphilosophie bei den Kleinrussen. Auf der Höhe. Internationale Revue. Herausgegeben von Leopold von Sacher-Masoch, 1881. № 1. P 438–443.

21. Szalkiewicz Waczesław. Klemens Hankiewicz i jego dzieło Grundzue der Slavischen Philosophie. Sofia. 2002. № 2. S. 168–172.

References:

1. Vakulenko S., Ushkalov L. (1998). Klym Gankevich ta jogo «Narisi slov'jans'koi filosofii» [Klim Hankevych and his 'Essays on Slavic Philosophy']. *Zbirnik Harkivs'kogo istoriko-filologichnogo tovaristva. Nova serija – Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society. New series*, 6, 145–152 [in Ukrainian].

2. Vdovichenko G. V. (2015). *Kul'turfilosofs'ka spadshhina filosofiv USRR epohi «Rozstriljanogo Vidrozhennia»: monografiia [The cultural and philosophical legacy of philosophers of the Ukrainian SSR during the era of the 'Executed Renaissance']*. Kyiv: VPC «Kyivs'kyj universytet» [in Ukrainian].

3. Vovkovich U. V. (2017). Peredumovy rozvytku filosofsko-pravovyh idej u Galychyni (kinec' XIX – pochatok XX st.) [Prerequisites for the development of philosophical and legal ideas in Galicia (late 19th – early 20th centuries)]. *Pravo. ua – Law. ua.*, 1, 22–29. [in Ukrainian].

4. [Voskresenskij] Gavriil, arhimandrit. (1840). Istoriia filosofii. Chast' VI. Pribavlenie vtoroie [History of Philosophy]. *Russkaja filosofija – Russian philosophy* (Part VI. Second Addendum) (pp. 1–158). Kazan': V universitetskoj tipografii [in Russian].

5. Gankevich K. (1880). Novejshoe filosoficheskoe dvizhenie u Slavian (Pribavlenie k istorii filosofii Slavian) [The latest philosophical movement among the Slavs (Addendum to the history of Slavic philosophy)]. *Rodimyj listok. Pis'mo literaturno-naukovoie – Native Leaf. Literary and Scientific Letter*, 18–24 [Russian].

6. Gankevich K. (1998). *Filosofia v ukrainciv* [Philosophy among Ukrainians] (S. Vakulenko, Trans). *Zbirnik Harkiv'skogo istoriko-filologichnogo tovaristva. Nova serija – Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society*, 6, 153–166. [in Ukrainian].

7. Gjoefinghoff M. *Vklad galickih filozofov v formirovaniie nauchnoj terminologii v ukrainskom iazyke vtoroj poloviny XIX v.* [The contribution of Galician philosophers to the formation of scientific terminology in the Ukrainian language in the second half of the 19th century]. *Mir, iazyk, cheloviek – The world, language, people*. Retrieved from: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://homepage.univie.ac.at/marina.hoefinghoff/Publikationen/Hoefinghoff/Vklad%20galickix%20filozofov_Vladimir.pdf](https://homepage.univie.ac.at/marina.hoefinghoff/Publikationen/Hoefinghoff/Vklad%20galickix%20filozofov_Vladimir.pdf) [in Russian].

8. Zaikin V. (1931). *Systematyzaciia istorii ukrains'koi filosofii* [Systematisation of the history of Ukrainian philosophy.]. *Bogosloviia – Theology*, 3–4 (9), 235–256, 356–377 [in Ukrainian].

9. Zgars'kij Evgenij. (1867). *Narodnia filosofia spysana po narodnym poslovyciam i pryovidkam* [Folk philosophy is based on folk proverbs and sayings.]. *Pravda – True*, 7–19 [in Ukrainian].

10. Kadykalo A. (2022). *Klym Gankevych: u poshukah nacional'noi filosofii. Peredmov a do ukrains'kogo perekladu praci Klyma Gankevycha «Zhittia, tvory i filofs'ka systema Bronislava Trentov'skogo»* [Klim Hankevych: In Search of a National Philosophy. Foreword to the Ukrainian translation of Klim Hankevych's work 'The Life, Works, and Philosophical System of Bronislaw Trentowski.']. *Gumanitarni vizii – Humanitarian visions*, 2 (8), 42–44 [in Ukrainian].

11. Kraliuk P. (2015). *Klym Gankevych – zabutij filosof iz Chernivciv* [Klim Hankevych – the forgotten philosopher from Chernivtsi]. *Religija ta socium – Religion and society*, 3, 22–27 [in Ukrainian].

12. Lisij I. (2000). *Z filofs'kogo zhittia Galychyny 60-h rokiv XIX st. (nevidoma publikaciia K. G. Gankevycha)* [From the philosophical life of Galicia in the 1860s (unknown publication by K. G. Hankevych)]. *Naukovi zapiski – Scientific notes*, 18, 59–62 [in Ukrainian].

13. Pylypovych V. (2025). *Materialy do bibliografii Klymentii Gankevycha* [Materials for the bibliography of Klymentiy Hankevych]. *Sententiae – Sentences*, 2, 180–187 [in Ukrainian].

14. Proniuk Ie. (2008). *Ostap Terlec'kij v idejnij borot'bi v Galychyni 70-h rokiv XIX stolittia* [Ostap Terletsy in the ideological struggle in Galicia in the 1870s]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Tokars'ka A. (2022). *Filosofia Klyma Gankevycha (do 180-litn'ogo iuvileiu vid dnia narodzhennia)* [The Philosophy of Klim Hankevych (on the 180th anniversary of his birth)]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'viv's'ka politehnika». Serija: «Juridichni nauki» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 3, 28–32 [in Ukrainian].

16. Nomys M. (1864). *Ukrains'ki prykazki, pyslivja i take inshe : zbirnyky O. V. Markoycha i drugyh* [Ukrainian sayings, proverbs, etc.: collections by O. V. Markovich and others]. SPb.: V druk. Tiblena i komp. P. Kulisha [in Ukrainian].

17. Chyzhevskij D. (1926). *Filosofia na Ukraini* [Philosophy in Ukraine]. Praga: Sijach [in Ukrainian].

18. Hankiewicz Clemens. (1869). *Grundzüge der slawischen Philosophie. I. II Heft* [Fundamentals of Slavic Philosophy. I. II Booklet]. Krakau und Lemberg [in German].

19. Hankiewicz Clemens. (1873). *Grundzüge der slavischen Philosophie* [Fundamentals of Slavic philosophy]. Rzeszów [in German].

20. Hankiewicz C. (1881). Die Volksphilosophie bei den Kleinrussen [The folk philosophy of the Little Russians]. *Auf der Höhe. Internationale Revue – At the height. International review*, 1, 438–443 [in German].

21. Szalkiewicz Waczesław. (2002). Klemens Hankiewicz i jego dzieło [Klemens Hankiewicz and his work “Fundamentals of Slavic Philosophy”] *Philosophie. Sofia – Sofia*, 2, 168–172 [in Polish].